
Esej

Příroda – nový subjekt morálky a práva?

Josef Šmajš —

Ekonomicko-správní fakulta Masarykovy univerzity, Brno

smajs@econ.muni.cz

Člověk byl pro etické teorie od jejich počátku jediným a zcela samozřejmým subjektem morálky. Ani v novověku nebylo totiž možné, aby příroda jako objekt technologického zájmu byla současně nejvyšší hodnotou a subjektem morálního jednání i práva. Zdálo se, že lidským zájmům nepřekáží; že sice klade odpor, ale svou nestrannou předmětnou formou jejich naplňování umožňuje. Právo, které by i dnes mělo být kodifikovaným minimem morálky, však s podporou moci takřka nepozorovaně prosadilo také subjektivitu podnikatelskou, politickou a vojenskou. I když stále zamlčuje poněkud neurčitou subjektivitu kapitálu i rychle rostoucí subjektivitu technologickou, v dnešní protipřírodně orientované kultuře tím fakticky uznalo nadosobní *umělou subjektivitu kulturní*. Je proto logické, že zatím *přehlíží člověku i kultuře nadřazenou subjektivitu Země*.

Subjektivita ve smyslu udržování vysoké uspořádanosti systému, reprodukce a tvorby jeho emergentních struktur je totiž vlastností otevřených nelineárních systémů – disipativních struktur. A protože k disipativním strukturám patří vedle živých systémů také spontánně vznikající systémy kulturní, je *příznání právní subjektivity státům, podnikům a organizacím v souladu s realitou i teorií*.

Pokud jde o přírodu, je uznání její morální a právní subjektivity v predátorském duchovním paradigmatu kultury téměř vyloučené. Některé články ústavy Ekvádoru (ale např. i zákony Bolívie), které příznávají omezenou subjektivitu vybranému území (např. řece s jejím přirozeným korytem), však v bezděčném souladu s realitou jsou.¹ I když jde převážně o účelová opatření namířená proti rostoucímu komerčnímu využívání přírodního bohatství

---

1 Podrobněji o problému právní ochrany životního prostředí pojednává Vomáčka, V., *Země jako subjekt práv? Tendence v ekocentrickém pojetí právní ochrany životního prostředí*. In:

nadnárodními těžařskými firmami, je to pozoruhodný *posun práva od subjektivity fyzické či právní osoby k subjektivitě části území*. Rovněž evropské formy ochrany některých krajinných oblastí (u nás např. Krkonoš, Šumavy, Jeseníků či Podyjí) jsou částečným přiznáním subjektivity vybranému přírodnímu území. Přiznání subjektivity je důležité proto, že umožňuje jejich právní ochranu.

Ale Země není řeka ani chráněná krajinná oblast. Je planetárním vnitřně integrovaným celkem všech živých a neživých systémů. Je širším a nadřazeným systémem člověka i kultury, jemuž musí antropocentricky pojaté právo subjektivitu upírat.

Z naznačených argumentů by mohlo zdánlivě vyplývat, že se etika jako teorie morálky za vývojem práva opožďuje. Byl by to však závěr předčasný. Morálka je totiž zvláštní duchovní regulativ kultury, který je všekompetentní, a může proto všechny duchovní útvary kultury hodnotit a kritizovat. Její pravidla nemohou být sice „výsledkem úvah našeho rozumu“ (Hume), ale morálka respektuje realitu i její obraz v mysli společenské většiny. V souladu s lidskou genetickou predispozicí se tak podobá morálky dotváří až v rámci určité konkrétní kultury. Proto ani rozšiřování jejího předmětu o sociální vztahy či části živé přírody, ani hlubinně ekologické snahy identifikovat člověka s přirozenými jsoucny nemohou etice propůjčit hodnověrnost a sílu formovat morálku.

Problém nynější krize práva, morálky a etiky se zdá být dlouhodobý a může být překonán až *uznáním přírody za spontánní kreativitu, za subjektivitu*. Každému, kdo odmítá přiznat přírodě subjektivitu, si troufám připomenout, že o subjektivitě nerozhoduje většinový konsensus. *Každá subjektivita se projevuje navenek*, a to objektivní schopností ontické tvořivosti. A je-li projevem omezené lidské subjektivity dnešní dočasně existující kultura, pak snad uznáme, že analogickým projevem svébytné a člověku i kultuře nadřazené subjektivity Země je dlouhodobě existující biosféra. Je jí rovnovážný, dlouhodobě možný a vysoce uspořádaný systém, který zahrnuje člověka jako biologický druh nadaný vlastní dočasnou subjektivitou.

Ale i když etika uzná další subjekty morálního jednání a problém subjektivity se teoreticky vyjasní, morální regulace už patrně nebude plnit někdejší ústřední sociálně optimalizační roli. Bude se střetávat nejen s regulací právní, která se od morálky odklonila, ale i s novými umělými *subjektivitami nadosobního systému kultury*.

Ještě technologicky nerozvinuté kultury, jak to dodnes vidíme u zbytků přírodních národů, podmínky umožňující naplňování zásadní optimalizační

funkce morálky bezděčně splňovaly. V kulturách organizačně a předmětně složitých člověk nutně část své subjektivity ztrácí a musí se podřizovat sebestrukturaci a logice fungování umělých systémů. Kultura se totiž s rozvojem zdánlivě neutrální ekonomické a technologické aktivity stává svěbytnější, podřizuje se skrytému duchovnímu nastavení a sofistickovaně lidi ovládá. Ve vysoce rozvinuté spotřební kultuře už člověk jako druh nepodléhá jen „spravedlivé“ *biofilně nastavené přírodě*, ale stále více je nucen podřizovat se i potřebám růstu abioticky orientovaného kulturního systému: *technosféře, ekonomice, kapitálu*.

Dnes už konečně rozpoznáváme, že umělé subjektivity, podporovány hlavními médii, si vynucují vysoce sofistickované způsoby zakrývání svých parciálních mocenských zájmů zájmy obecně lidskými. Je smutné, že také právo se propojilo s mocí, oslabilo morálku i samo sebe a přijalo *účast na rafinovaném klamání veřejnosti*.

Ale i do krajnosti oslabená morálka si naštěstí zachovává schopnost kriticky soudit veškeré kulturní aktivity. Přibývá lidí, kteří přestávají věřit proklamované neutralitě vědy a techniky, predátorsky orientované ekonomice, politice i právu. Zvolna vzniká společenská objednávka volající po evolučně ontologické teorii skutečnosti, jejíž minimum může být východiskem pro novou morálku i právo.

Má-li morálka zahrnout vztah člověka k okolnímu prostředí vůbec, tj. *všechny vztahy lidí k přírodě i kultuře*, je zřejmé, že musí regulovat nejen jednání mezi lidmi a aktivitu lidí vůči institucím kulturního systému. Musí obsáhnout jednání lidí vůči přírodě, včetně působení *umělé subjektivity podnikatelské, politické a správní*.

Tento strukturovaný předmět morální regulace se však v technicky vyspělé společnosti *komplikuje dvojím způsobem*. Za *prvé* tím, že vztahy člověka k přírodě jsou z velké části zprostředkovány legálně užívanými technologiemi, spotřební technikou a materiální kulturou; za *druhé* tím, že vztahy umělých kulturních subjektů k nadřazené subjektivitě přírody se v predátorské kultuře rozcházejí s lidskými druhovými zájmy usilujícími o přežití.

Podnikatelskou prioritu velkých firem a bank, tj. vysoký zisk dosahovaný na úkor přírody, dnes už totiž obhajují pouze ta média, která si podřídila úzká vrstva bohatých a mocných lidí. Část veřejnosti rozpoznává, že právo, které má tendenci podřizovat se kapitálu, se vymyká kdysi účinné kontrole „všekompetentní“ morálky a stává se „ideologií“. Jako regulativ, který by měl podléhat morálce, nutně proto selhává ve své funkci. Jako právně přípustné jednání totiž schvaluje to, co poškozuje lidskou budoucnost – *rabování zákonů nechráněné Země*.

V predátorském duchovním paradigmatu se však obdobně chová i akademická sféra. Skrytou institucionální podporou podnikatelských zájmů je dnes

např. výuka etiky podnikání a marketingu na ekonomických fakultách. Zejména marketing, zabývající se širokou škálou tzv. komunikativních strategií včetně rozmanitých forem přímé i skryté reklamy, teoreticky objektivizuje právně přípustný zájem na pokračování prokazatelně déle stávajícími způsoby neudržitelného ekonomického růstu. A na tuto hazardní hru s lidmi a jejich osudem dnes přistupují také mainstreamová média: primárně se nestarají o druhovou budoucnost člověka, nýbrž o dovedně zakrývané *zájmy hlavních ekonomických subjektů*. Obhajují proto názor, že bez vyjasnění vztahu kultury k přírodě a k člověku, *bez ontologie přírody a ontologie kultury není dnes možná ani fungující morálka, ani adekvátní teorie morálky – etika*.

Etika, jak známo, je relativně mladou filosofickou reflexí morálky. Etika nikdy morálku přímo nevytvářela, mohla být jen její filosofickou obhajobou, zdůvodněním i kritikou. V etice však nikdy nešlo jen o prosté vysvětlení existující morálky. Šlo také o její kultivaci, o vedení morálky určitým směrem. Protože však novověká kultura navazovala na duchovní odkaz řecké antiky – zejména na její skryté duchovní paradigma –, snažím se hájit kontroverzní tezi, že *tradiční etické zdůvodnění dobra a zla, vztažené pouze k člověku, může být dnes nemorální*. Přehlíží nejen predátorské duchovní nastavení (paradigma) systému dnešní kultury, ale i absolutní „morální“ nadřazenost a biofilní nastavení planety Země.

Predátorským duchovním paradigmatem kultury rozumím „podvržení idealizované přírody za předvědecky názornou přírodu“ (Husserl). Mám tím na mysli povahu a sílu geometrických, matematických a filosofických abstrakcí, jejichž prostřednictvím se už vznikající řecké racionalitě podařilo odhlédnout od jenné uspořádanosti živé a neživé přírody, a tak na řadu staletí podřídil její poznávání magii antropocentrických pojmů vědeckého a filosofického jazyka.

Pominu-li středověk, pak novověká morálka bezděčně vycházela z vrozeného druhového antropocentrismu člověka, a proto ontologicky zakotvenou etickou teorií ještě nepotřebovala. Etika totiž právě tak hájila jen lidské zájmy a o úplné subjektivitě člověka nepochybovala.

Člověk ani kultura však plnou morální subjektivitu mít nemohou, nejsou svébytnými jsoucnými, nemohou být vrcholem ani smyslem planetárního vývoje. Svěbytným planetárním jsoucňem je pouze příroda jako celek.

Na jedné straně je člověk jako biologický druh existenčně podřízený staršímu a trvalejšímu systému života. A pouze život, tj. biosféra jako celek, je nejmenším relativně autonomním systémem schopným dlouhodobého vztupného vývoje v čase. Všechny její subsystémy, jedinci, populace, biocenózy i kultura jsou dočasné a nesamostatné, závislé na prosperitě biotického celku.

Na druhé straně musíme uznat, že kultura, kterou člověk vytváří jako jediný biologický druh, získává svou vlastní *umělou subjektivitu a svému tvůrci se stále více vymyká z ruky*. Kultura se totiž samovolně strukturuje a její „endogenní řád vzniká sám ze sebe“ (Hayek). *Ale umělá subjektivita kultury je sociokulturně nastavená a – na rozdíl od přirozené subjektivity Země – lidskou druhovou subjektivitu na úrovni genomu nezahrnuje.*

Subjektivita přírody

Pozemské přírodě jako „globálnímu výrobnímu podniku“, který v pustém a studeném vesmíru vytváří podmínky i všechny polotovary pro lidský život a evoluci kultury, *nebyla dosud přiznána ani přirozená hodnota, ani analogická morální a právní subjektivita*, jakou má dnes každá kulturní instituce, nadnárodní podnik či stát.

Uznání subjektivity přírody však podle mého názoru nezahrnuje předpoklad, že příroda má vědomí, že morálně jedná. Předpokládá, že její systémy jsou aktivní, otevřené pro látku, energii a informaci, že poznávají prostředí, mají paměť a že jsou autoregulativní a sebetvořivé.

Přiznáváme-li subjektivitu, tj. schopnost aktivity, poznávání, rozhodování a ontické tvořivosti individuu nebo společenským institucím, jak ji vůbec můžeme upírat systému, jenž *spontánně vytvořil život, člověka i předpoklady jeho subjektivity*? Jak ji můžeme upírat systému, který je svěbytnější a mocnější než globální kultura a který o jejím osudu s konečnou platností rozhodne? Shodujeme-li se v názoru, že dnešní globalizovaná kultura a technosféra jsou nespornými vnějšími projevy lidské druhové subjektivity, pak co nám brání přijmout už připomenutou myšlenku, že biosféra včetně člověka je analogickým vnějším projevem subjektivity Země? Účelovost, která charakterizuje kulturu, nestojí výš než spontánnost, která ji charakterizuje rovněž a která spolehlivě vede přirozenou evoluci.

Absolutně nejzávažnějším problémem planetární kulturní expanze, procesu, který se samovolně strukturuje a získává podobu globální protipřírodní subjektivity, je dosud všeobecně přehlížený fakt, že *umělá ontická uspořádanost kultury musí vznikat transformací či úplnou destruktivní konstrukcí z vesmírné látky, která byla již nejméně jednou přirozeně uspořádaná*. Lidská schopnost tvořit kulturu, z ontologické neznalosti vysoce hodnocená společenskými vědami, právem i etikou, je proto *hodnotově sporná*.

Tradiční novověká etika, která přírodu ani kulturu nepovažovala za morální subjekty, *mohla tematizovat jen zdánlivě jedinou subjektivitu – lidskou. Přírodu*, která pro ni nebyla ani předmětem morální regulace, ani morálního uvažování, ještě nepovažovala za biologicky *nadřazený a lidský život umožňující systém*. Kulturu, kterou pokantovská etika povyšovala nad přírodu a kte-

rou chápala jen jako lidskou duchovnost, jednání a mezilidské vztahy, mohla z hlediska její nerozpoznané subjektivity přehlížet. Nemusela zkoumat ani nadosobní systémový charakter kultury, ani vztah kulturního systému k přírodě. Mohla tedy ignorovat první i druhý pilíř morálky – lidskou biologickou přirozenost i její skrytou kulturní podmíněnost. Dobrou ilustrací této etické situace je dodnes vlivná Kantova normativní etika.

Konkrétně řečeno, člověk i dnes zůstává normálním biologickým druhem, který je i se svou kulturou závislý na struktuře a fungování přirozeně uspořádané Země. Jeho vztahy k přírodě jsou skrytě nastaveny nejen lidským genomem (biologickou přirozeností), ale i smyslově neuronálně, tj. jsou zprostředkované jak přírodou, tak kulturou. Dnes jsou však lidské vztahy k přírodě skrytě nastaveny už dříve přijatým *predátorským duchovním paradigmatickým*. Ukazuje se, že toto paradigma je relativně mladé, že vznikalo v průběhu kulturní evoluce (zejména v období řecké antiky) a že jeho vnější podobou, která lidské chování determinuje výrazněji než morálka, je právě nynější systém globální protipřírodní kultury.

Protože příroda nebyla nikdy pojata evolučně ontologicky, tj. jako člověku existenčně nadřazená subjektivita, morální jednání lidí mohlo být poměřováno pouze antropologicky: úroveň aktuální užitečnosti pro lidi a úzce pojatou kulturu. Dnes ovšem musí i etika uznat, že systém Slunce – Země bude na dlouhou dobu téměř svébytným kosmickým útvarem, který spolu se životem zrodil také člověka a který, pokud bude lidský organismus existovat, musí být jeho přirozeným domovem. Pouze jinak řečeno, nikoli s nynější planetární kulturou, nýbrž s planetou Zemí by měl člověk, chce-li krizi přežít, usilovat o trvalou ontickou sourodost.

Za žádoucí morální jednání, pominu-li zapeklitý fenomén umělé kulturní subjektivity, musíme tedy považovat nejen to, co aktuálně prospívá člověku, ale především to, co prospívá širšímu přírodnímu systému, na němž lidská existence i perspektiva závisejí. Zdá se však, že morální vztah k přírodě, který předpokládá úctu k Zemi, byl již u našich předků spíše slabý. Člověk, jehož předkové byli stromovými primáty, obdržel v otevřené savaně genetickou predispozici k útočné adaptivní strategii, a proto bez větších morálních zábran musel konzumovat a ve svůj prospěch měnit všechno to, co umožňovalo jeho přežití.

Přísný požadavek na morální rozměr lidského jednání vůči přírodě už ve třicátých letech minulého století lapidárně vyjádřil A. Leopold svou známou tezí, že „určitá věc je správná, když směřuje k podpoře biotického společenství, směřuje-li jinam, je špatná“.²

2 Leopold, A., *The Land Etc.* In: *A Sand County Almanac*. New York, Oxford University Press 1949, s. 262.

Dnešní *etická teorie* stojí tedy před úkolem, který je zcela *nový, mimořádně důležitý, ale i mimořádně komplikovaný*. Pro uvažování o dobrém a zlém pro lidský druh a přírodu, *pro planetární altruismus*, který by nahradil úzký reciproční altruismus skupinový, *potřebuje procesuální evolučně ontologickou interpretaci bytí*. Nemá-li se morálka stát zbytečnou, lidé dnes musejí alespoň částečně chápat skutečné důvody nové propřírodní orientace kultury. Ty jim však může přiblížit jen popularizace ontologie kultury. I globalizovaná kultura je totiž systémem uvnitř přírody, tj. umělým útwarem s neadekvátní vnitřní informací, jež dnes vedle predátorsky zaměřené vědy, a filosofie zahrnuje také ekonomice podřízené právo.

Z hlediska evoluční ontologie je však zřejmé, že *příroda je starší, širší a hodnotově nezávislou subjektivitou*. Její subjektivita, neovlivnitelná žádným biologickým druhem, je ovšem také *obsažnější a perspektivnější* než dočasná, odvozená a predátorsky deformovaná *subjektivita kulturního systému*. A to je také důvod, proč *svěbytná hodnota přírody o sobě*, dnes zpochybňovaná zejména ekonomickými vědami, *převyšuje všechny dočasné a pouze instrumentální hodnoty antropologické i sociokulturní*.

Základní slabinu dnešní etiky vidím v tom, že v důsledku ontologického nepochopení všemu nadřazené subjektivity Země, ale i nepochopení parciálnosti, dočasnosti a možné deformace druhové subjektivity lidské, *ignoruje realitu i ontologii*. Nejenže nezkoumá subjektivitu Země, ale ani nekritizuje sílící protipřírodní subjektivitu kulturní, kterou uznalo právo. Predátorsky nastavenou kulturu tím ignoruje *jak předmětně*, tj. v jejím pustošivém působení na přírodu, *tak v jejím negativním ideovém vlivu na člověka*. *Vzniká morální a světonázorové zmatení* a morálka jako univerzální sociokulturní regulativ, jehož posuzování by měla být podrobena věda, právo i politika, působí dysfunkčně – musí jen planě odmítat to, co protipřírodní kultura přijala jako právně závazné a směrodatné. Vychází sice z lidské přirozenosti, ale omezují ji umělé struktury a regulativy kultury, deformuje ji ekonomice podřízené právo, výchova a vzdělání.

Vše nasvědčuje tomu, že formou žádoucího ovlivnění živelně vznikající morálky může být připomenutá *ontologická racionalita*, emocionálně přijatá a všeobecně *srozumitelné evolučně ontologické minimum*. Součástí takového minima však musí být objasnění nadřazenosti přirozené subjektivity přírodní, důkaz parciálnosti a ovlivnitelnosti subjektivity lidské, ale i odhalení dlouhodobé *neudržitelnosti predátorsky nastavené systémové subjektivity kulturní*.

Lidská druhová subjektivita (biologický základ morálky), kdysi sladěná s širší subjektivitou Země, je dnes ideovým i předmětným působením predátorského duchovního paradigmatu kultury nejen potlačena, ale také odvedena nežádoucím směrem. Vůči subjektivitě přírody je málo empatická, lhotejná

a povýšená. Musí se podřizovat právu, které skrytě kolaborovalo s mocí. Také proto by dnešní aplikovaná etika měla spolu s ontologií usilovat o odhalení, kritiku a změnu dnes platného predátorského zákonodárství. *Globalizovaná kultura potřebuje nejen nové biofilní paradigma, ale také nové biofilní zákony.* I když předpoklady biofilního postoje lidí rovněž koření v lidském genomu, planetární konflikt kultury s přírodou bez ideové, technologické a právní podpory nepřekonáme.³

Vidíme, že altruisticky orientovaní lidé již delší dobu pocítují nesoulad svého genomu i své morálky s povahou predátorské spotřební kultury. Mnozí dnes už více konzumovat nemohou a nechtějí, jsou nespokojení a frustrovaní. Také proto vzniká potřeba s pomocí ontologické racionality, která hájí lidské druhové zájmy, predátorský kořen morálky kritizovat a její zatím slabý biotický kořen hodnotově i právně posilovat.

Takový úkol ovšem předpokládá – pomineme-li nežádoucí „nezbytnost“ prohlubování krize protipřírodní kultury – *rozšiřovat evolučně ontologický koncept skutečnosti*, a tak jako by znovu navázat na spontánní „biofilní výchovu“ našich vzdálených předků. Na jedné straně to znamená *v praxi budovat kulturu biofilní* a na straně druhé biofilně vzdělávat veřejnost, tj. *už ve škole žákům ukazovat, že příroda je nejstarší, nejširší a nejmocnější subjektivitou, že je hodna úcty a morálního respektu*, který musí být ve fázi globální biofilní kultury patrně *hlubší, než byl tradiční respekt člověka k člověku.*

---

3 O uznání subjektivity a globálně závazných práv Země usiluje už připomenutý návrh Ústavy Země. Srv. Šmajš, J., *Ústava Země. Filosofický koncept*, c.d.